

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 336.7(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.1/22>

Гавриленко А.А.

Науково-дослідний інститут публічного права

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ НА ФОНДОВОМУ РИНКУ

У статті розглянуто характеристики осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення на фондовому ринку. Вказано, що одним із основних аспектів характеристики будь-якого кримінального правопорушення є інформація про особу правопорушника, його цілі та мотиви. Зазвичай, головною метою є прагнення до максимального збагачення, забезпечення власної безпеки та встановлення корумпованих зв'язків у владних структурах. Внаслідок цього такі особи постійно вдосконалюють свою незаконну діяльність, розвиваючи її окремі елементи, що призводить до «природного відбору» латентних методів реалізації відмивання майна, здобутого злочинним шляхом.

Окреслено, що для ефективного запобігання кримінальним правопорушенням на фондовому ринку важливо акцентувати увагу на ролі особи правопорушника. Адже аналіз характеристик такої особи дозволяє точно вирішувати питання відповідальності та покарання, а також виявляти причини і умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. Це є важливим для адекватного розуміння сутності людей, які порушують закон, а також для дослідження механізмів формування їхніх криміногенних характеристик і корекції їхньої поведінки.

Встановлено, що структура особи кримінального правопорушника складається з кількох основних елементів: соціально-демографічні, особистісно-рольові, морально-психологічні характеристики. До соціально-демографічних характеристик відноситься: інформація про стать, вік, рівень освіти, сімейний стан, рід діяльності, наявність постійної роботи, тривалість її виконання, частоту змін місця роботи, інші джерела доходу, національність, громадянство, місце проживання та інші дані. Особистісно-рольові характеристики відображають соціальні позиції особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у різних сферах її життєдіяльності (в суспільному житті, родині, на роботі). Морально-психологічна складова особи правопорушника включає в себе моральні характеристики, такі як світогляд, духовність, погляди, переконання, соціальні установки та ціннісні орієнтири, а також психологічні аспекти, що охоплюють інтелектуальні, емоційні та вольові якості особи правопорушника.

Ключові слова: характеристика осіб, кримінальне правопорушення, фондовий ринок, особа злочинця, соціально-демографічна, особистісно-рольова, морально-психологічна.

Постановка проблеми. Особистість злочинця, яка є основним чинником реалізації злочинних дій, становить центральну проблему криминології. Дослідження особистості осіб, що вчинили кримінальні правопорушення, в тому числі ті, що вчиняються на фондовому ринку, проводиться переважно з метою виявлення та оцінки тих її характеристик і рис, які сприяють злочинній поведінці, з акцентом на профілак-

тику таких дій. У наукових працях, присвячених цій темі, підкреслюється, що визначення особистості злочинця базується на характеристиках «особистості людини, яка вчинила кримінальне правопорушення через притаманні їй психологічні особливості, антигромадські погляди, негативне ставлення до моральних цінностей та вибір суспільно небезпечного шляху для задоволення своїх потреб або ж через відсутність необ-

хідної активності для запобігання негативному результату».

Справжні учасники досліджуваних кримінальних правопорушень, як правило, залишаються невідомими, за винятком невеликої кількості осіб, які були притягнуті до відповідальності. Більше того, значна частина таких осіб займає привілейоване становище в матеріальній, майновій та професійній ієрархії, що суттєво ускладнює їх переслідування відповідно до закону. Таким чином для ефективного запобігання кримінальним правопорушенням на фондовому ринку важливо акцентувати увагу на ролі особи правопорушника. Адже аналіз характеристик такої особи дозволяє точно вирішувати питання відповідальності та покарання, а також виявляти причини і умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження особи кримінального правопорушника проводилося як вітчизняними, так і зарубіжними кримінологами на різних етапах розвитку суспільства, а саме: С. С. Арутюнян, В. Д. Базилевич, Н. І. Берзон, Т. Б. Бердникова, М. М. Буднік, В. В. Гутафель, Р. І. Грешко, Д. І. Дема, Т. А. Денисова, А. Ф. Зелінський, А. В. Майстер, О. Л. Руда, С. А. Стасіневич, О. В. Третьякова, В. М. Харабара та інші.

Постановка завдання. Метою статті є: розкрити характеристику осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення на фондовому ринку.

Виклад основного матеріалу. В системі продуктивного запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються на фондовому ринку слід приділяти значну увагу ролі особи кримінального правопорушника, адже характеристика такої особи відкриває перспективу безпомилково вирішувати проблеми щодо відповідальності та покарання, виявляти причини й умови, що впливають на вчинення кримінального правопорушення.

Одним із ключових аспектів характеристики кримінального правопорушення будь-якого типу є інформація про особу правопорушника, його цілі та мотиви. Зазвичай, основною метою є прагнення до максимального збагачення, забезпечення власної безпеки, а також пошук корумпованих зв'язків у владних структурах. Внаслідок цього такі особи постійно вдосконалюють свою незаконну діяльність, розвиваючи її окремі елементи, що призводить до «природного відбору» латентних методів реалізації відмивання майна, здобутого злочинним шляхом [1, с. 197–198].

А. Ф. Зелінський підкреслював, що особистість кримінального правопорушника являє

собою комплекс соціально-демографічних, психологічних та моральних рис, які в тій чи іншій мірі є типовими для осіб, що вчинили кримінальні правопорушення [2, с. 213–214]. Розвиваючи цю ідею, А. Ф. Зелінський, а згодом і Т. А. Денисова, звертали увагу на те, що термін «особа кримінального правопорушника» не слід ототожнювати з такими поняттями, як «особа винного», «особа підсудного», «особа засудженого» тощо [3, с. 223–224]. О. М. Джужа вважає, що вивчення особи кримінального правопорушника повинно здійснюватися на трьох рівнях: індивідуальному, де розглядаються характеристики конкретної особистості; груповому, для опису осіб у певній сфері злочинності; загальному, що має на меті оцінку особливостей правопорушників в цілому. Особа, що вчинила кримінальне правопорушення, зокрема ті, що мають місце на фондовому ринку, характеризується як комплекс соціально значущих рис, ознак, взаємозв'язків і відносин, які свідчать про її участь у порушенні кримінального законодавства. При цьому враховуються також інші (неособисті) обставини та умови, що впливають на її злочинну поведінку [4, с. 16–17].

Характеристика особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, в основному розглядається з позицій кримінально-правової концепції суб'єкта кримінального правопорушення. Головною метою даного дослідження є аналіз спеціально-кримінологічних характеристик таких осіб, що включає соціально-демографічні ознаки, кримінально-правові аспекти, особливості різних сфер їхнього життя та соціальних зв'язків, а також морально-психологічні та біофізичні риси. Вивчення особистісних характеристик осіб, які скоюють кримінальні правопорушення, є необхідним для розуміння того, чому конкретна особа вчинила певне діяння, за яке вона повинна нести відповідальність, які запобіжні заходи можуть бути найбільш ефективними, а також які особливості поведінки жертв спостерігаються в різних видах кримінальних правопорушень [5, с. 210–211].

Структура особи кримінального правопорушника складається з кількох основних елементів: соціально-демографічні, особистісно-рольові, морально-психологічні характеристики.

До соціально-демографічних характеристик відноситься: інформація про стать, вік, рівень освіти, сімейний стан, рід діяльності, наявність постійної роботи, тривалість її виконання, частоту змін місця роботи, інші джерела доходу, національність, громадянство, місце проживання та

інші дані. Ця сукупність інформації не дає повного уявлення про особу правопорушника, а лише відображає її зовнішні аспекти. Аналізуючи статистичні дані про осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення на фондовому ринку, можна зробити висновок, що більшість з них – це чоловіки віком від 35 до 60 років, які складають 67,9% від загальної кількості. Жінки в цій же віковій категорії становлять приблизно 32,1%. Більшість цих осіб мають вищу освіту (55,6%), а також середню та спеціальну (41%), тоді як 3,4% не мають освіти. Всі вони є громадянами України (97,4%) і мають постійне місце проживання [6, с. 203–204].

Особистісно-рольові характеристики відображають соціальні позиції особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у різних сферах її життєдіяльності (в суспільному житті, родині, на роботі). Особа, що здобуває майно злочинним шляхом, виконує безліч різних соціальних ролей. Суспільство надає індивіду безліч соціальних ролей, які виникають внаслідок сучасних можливостей розвитку економіки, управлінських практик та загального соціального середовища. Це середовище формує певні норми поведінки для особистості [7, с. 211–212].

Морально-психологічна складова особи правопорушника включає в себе моральні характеристики, такі як світогляд, духовність, погляди, переконання, соціальні установки та ціннісні орієнтири, а також психологічні аспекти, що охоплюють інтелектуальні, емоційні та вольові якості особи правопорушника.

Емоційна сфера осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення на фондовому ринку, зазвичай характеризується завищеною самооцінкою, емоційною стійкістю, самовпевненістю та прагненням долати труднощі, що виникають під час легалізації. Вони мають відповідний рівень емоційного інтелекту. Крім того, на фоні добре розвинених вольових якостей, для них також притаманні висока ділова активність, заповзятливість, підприємливість, енергійність, цілеспрямованість та впертість.

Моральні характеристики досліджуваних осіб включають цинізм, який проявляється в повному ігноруванні інтересів суспільства та держави, а також аморальність, що виявляється в правовому та моральному нігілізмі, відсутності ціннісних орієнтирів або їх спотворенні. Відмивання незаконно здобутого майна є потужним чинником деморалізації суспільства, девальвації моральних цінностей та спотворення індивідуальної і суспільної психології, що руйнує духовні та моральні

цінності і сприяє поширенню кримінальної психології в суспільстві. Моральна свідомість особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, має значні спотворення, а її недоліки є глибокими та перетворюються на негативні звички і переконання. Аморальні вчинки серед таких осіб зустрічаються частіше, ніж у законослухняних громадян. Вони не відчують відповідальності за свої неправомірні дії, не цінують власну честь і гідність, при цьому нехтують гідністю інших, ігнорують громадську думку про свою недостойну поведінку. Їм не властиві почуття справедливості та рішучість у дотриманні моральних обов'язків. У їхній системі цінностей на першому місці перебувають егоїстичні та корисливі прагнення, вигода, кар'єризм, особистий добробут і самолюбство [8, с. 6–7].

Криминологи також виділяють кримінально-правові ознаки, які включають інформацію про мотиви, характер і ступінь суспільної небезпечності вчиненого кримінального правопорушення, особу правопорушника, його ставлення до скоєних дій, а також те, чи було правопорушення вчинено одноосібно чи групою осіб. До цих ознак належать також дані про попередній антисуспільний спосіб життя особи, вид і термін призначеного покарання, а також визнання вини у скоєному кримінальному правопорушенні [9, с. 104–105].

Однією з характерних рис вчинення кримінальних правопорушень на фондовому ринку є те, що 97,2% осіб, які вчинили такі правопорушення, не мають судимостей. Зазвичай ці правопорушення здійснюються з корисливих мотивів. Більшість правопорушників діють у складі організованих злочинних угруповань: 5,3% – у групах без попередньої змови, 29,1% – у групах за попередньою змовою, 47,9% – в організованих групах, 16,6% – у злочинних організаціях, а 1,1% – діють самостійно.

У загальному, особа кримінального правопорушника, що вчиняє кримінальні правопорушення на фондовому ринку, повинна мати всі характеристики, властивості, якості та інші показники, які в сукупності визначають особу, що ігнорує закон, порушує заборони, підлягає кримінальній відповідальності та заслуговує на покарання. При цьому структура особи правопорушника повинна відображати не лише різноманітність ознак, які її формують, і різновиди характеру, але й різну роль цих ознак в етіології злочинної поведінки [10, с. 197–198].

І. С. Кундельська в своєму дисертаційному дослідженні визначила типологію особи право-

порушника, що базується на посадово-рольовій функції особи, а саме:

– представники банківських установ. Ця категорія правопорушників характеризується високим рівнем освіти: 57,2% з них мають вищу освіту, серед яких 47,5% здобули економічну, 19,7% – технічну, 29,5% – юридичну, а 3,3% – іншу. Зазвичай, ці особи виступають ініціаторами створення злочинних схем для особистого збагачення. Керівники фінансових установ часто самостійно приймають рішення щодо розподілу банківських ресурсів і мають розгалужені ділові та особисті зв'язки. Завдяки своєму службовому становищу та можливостям, вони успішно маскують сліди своїх злочинних дій і уникають покарання;

– особи, які здійснюють контроль та нагляд у банківській сфері, належать до специфічної категорії. До неї входять посадові особи органів, наділені винятковими повноваженнями для контролю та нагляду за діяльністю банків. В Україні ці повноваження надаються підрозділам Національного банку України, які здійснюють контроль щонайменше в шести сферах, що можуть стати потенційними джерелами значного злочинного збагачення. Ці сфери охоплюють операції з валютою та валютне регулювання, рефінансування, нагляд за діяльністю банків, процедури їх ліквідації, а також державні закупівлі. Особи, які відповідають за контроль та нагляд у банківській сфері, становлять особливу категорію. До неї входять посадові особи органів, наділені спеціальними повноваженнями для здійснення контролю та нагляду за діяльністю банків. В Україні ці повноваження надаються підрозділам Національного банку України, які здійснюють контроль щонайменше в шести сферах, що можуть стати потенційними джерелами значного злочинного збагачення. Ці сфери включають валютні операції та валютне регулювання, рефінансування, нагляд за банківською діяльністю, процедури ліквідації банків, а також державні закупівлі. Слід зазначити, що виявлення таких осіб є досить складним завданням, зокрема через відсутність узгоджених дій правоохоронних органів різних країн та недостатню правову базу для запобігання подібним кримінальним правопорушенням. Ця категорія осіб обирає для своєї протиправної діяльності ті країни, де банки найбільше дотримуються банківської таємниці, а контроль з боку правоохоронних органів за легальністю так званих «грошових потоків» є лише формальним [7, с. 112–113].

Слід також підкреслити, що зонами з підвищеним ризиком для проведення операцій комерцій-

них або банківських установ є регіони, де відбуваються збройні конфлікти або терористичні акти. У таких умовах, через політичну, економічну та господарську нестабільність, значно активніше переміщуються кошти, отримані внаслідок різних злочинних дій.

У сучасному світі, де комп'ютерні технології стали невід'ємною частиною бізнесу та фінансової сфери, особи, які займаються фінансовими операціями з використанням ІТ (ІТ-фахівці), мають можливість застосовувати свої професійні знання та навички, зокрема, для вчинення незаконних дій, у тому числі на фондовому ринку. Більшість таких фахівців мають вищу технічну освіту (59,2%) і можуть мати спеціалізовану освіту в галузі інформаційних технологій, комп'ютерних наук або суміжних дисциплінах (38,8%), що стосуються кібербезпеки, криптографії, аналізу даних та інших аспектів ІТ-сфери, які можуть бути використані для легалізації незаконно здобутого майна. Ця група осіб відіграє ключову роль у протиправних діях, оскільки вони забезпечують технічну підтримку злочинної діяльності та сприяють тому, щоб кримінальні правопорушники залишалися непоміченими. Знання та навички ІТ-фахівців дозволяють їм переміщувати кошти через різні ІР-адреси, здійснювати транзакції за допомогою анонімних криптовалютних систем та використовувати спеціальні технології анонімності (міксери), що ускладнює відстеження джерела коштів [12, с. 203–204].

Кожна людина має свої унікальні особистісні риси, які відображають її індивідуальний досвід, сформований під впливом сімейних, професійних, побутових та інших взаємин – мікросередовища, в якому вона живе. Це є важливим для правильного розуміння сутності осіб, які порушують закон, а також для вивчення механізмів формування їхніх криміногенних характеристик і корекції їхньої поведінки.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що основна увага кримінологів зосереджена на дослідженні особистості злочинця, зокрема на його вчинках, які є соціально небезпечними та протиправними. Одним із основних аспектів характеристики кримінального правопорушення будь-якого виду є інформація про особу правопорушника, його цілі та мотиви. Зазвичай, головною метою є прагнення до максимального збагачення, забезпечення власної безпеки, а також встановлення корумпованих зв'язків у владних структурах. Внаслідок цього такі особи постійно вдосконалюють свою незаконну діяльність, розвиваючи

її окремі складові, що призводить до «природного відбору» латентних методів реалізації відмивання майна, здобутого злочинним шляхом.

Встановлено, що до структури особи кримінального правопорушника можна віднести такі основні елементи: соціально-демографічні, особистісно-рольові, морально-психологічні характеристики. До соціально-демографічних характеристик відноситься: інформація про стать, вік, рівень освіти, сімейний стан, рід діяльності, наявність постійної роботи, тривалість її виконання, частоту змін місця роботи, інші джерела доходу, національність, громадянство, місце проживання та інші дані. Ця сукупність інформації не дає повного уявлення про особу правопорушника, а лише відображає її зовнішні аспекти.

Особистісно-рольові характеристики відображають соціальні позиції особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у різних сферах її життєдіяльності (в суспільному житті, родині, на роботі). Особа, що здобуває майно злочинним

шляхом, виконує безліч різних соціальних ролей. Суспільство надає індивіду безліч соціальних ролей, які виникають внаслідок сучасних можливостей розвитку економіки, управлінських практик та загального соціального середовища. Це середовище формує певні норми поведінки для особистості.

Морально-психологічна складова особи правопорушника включає в себе моральні характеристики, такі як світогляд, духовність, погляди, переконання, соціальні установки та ціннісні орієнтири, а також психологічні аспекти, що охоплюють інтелектуальні, емоційні та волевові якості особи правопорушника.

Також зазначено типологізацію особи кримінального правопорушника за посадово-рольовою функцією у сфері легалізації майна, одержаного злочинним шляхом: представники банківських установ; особи, які виконують функції контролю та нагляду в банківській сфері; особи, які професійно займаються процесом легалізації в офшорних юрисдикціях; IT-фахівці.

Список літератури:

1. Берзон Н. І. Фондовий ринок : навчальний посібник. К. : Віта-Пресс, 2016. 560 с.
2. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / [В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська, О. В. Лисодед та ін.] ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головіна. Харків : Право, 2014. 513 с.
3. Денисова Т. А. Поняття функцій покарання та їх загальна характеристика. *Університетські наукові записки* : часопис Хмельницького ун-ту управління та права. 2006. № 1. С. 222–227.
4. Джужа О. М., Горлач С. В. Злочинець або особа, яка вчинила злочин (порівняльний аналіз). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2 (91). С. 15–21.
5. Кримінологія : підручник/ за заг. ред. В. В. Чернея та О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
6. Арутюнян С. С. Фінансовий ринок: навч. посібник. К : Гуляєва В.М., 2018. 484 с.
7. Базилевич В.Д. Фондовий ринок: підручник. Київ. Нац. Ун-т ім. Т. Шевченка. К.: Знання, 2015. 621 с.
8. Майстер А.В. Фондовий ринок: теоретичні аспекти функціонування. *Ефективна економіка*. 2023. С. 1–16.
9. Третякова О.В., Харабара В.М., Грешко Р.І. Фондовий ринок України: особливості функціонування в сучасних умовах. *Економіка та держава*. 2020. № 5. С. 103–107.
10. Буднік М. М. Фінансовий ринок: навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2015. 334 с.
11. Кундельська І. С. Запобігання легалізації (відмиванню) майна, одержаного злочинним шляхом в Україні: дис... докт. філос. : 081 – Право. Київ, 2024. 272 с.
12. Дема Д. І. Фінансовий ринок : навч. посібник. Житомир: ЖНАЕУ, 2017. 448 с.

Gavrylenko A.A. CHARACTERISTICS OF PERSONS COMMITTING CRIMINAL OFFENSES ON THE STOCK MARKET

The article examines the characteristics of persons committing criminal offenses on the stock market. It is indicated that one of the main aspects of the characteristics of any criminal offense is information about the offender's identity, his goals and motives. Usually, the main goal is the desire for maximum enrichment, ensuring his own security and establishing corrupt connections in government structures. As a result, such persons constantly improve their illegal activities, developing its individual elements, which leads to the «natural selection» of latent methods of laundering criminally obtained property.

It is outlined that for effective prevention of criminal offenses on the stock market it is important to focus on the role of the offender's identity. After all, the analysis of the characteristics of such a person allows us

to accurately resolve issues of responsibility and punishment, as well as identify the causes and conditions that contribute to the commission of criminal offenses. This is important for an adequate understanding of the nature of people who violate the law, as well as for studying the mechanisms of formation of their criminogenic characteristics and correction of their behavior.

It has been established that the structure of the personality of a criminal offender consists of several main elements: socio-demographic, personal-role, moral-psychological characteristics. The socio-demographic characteristics include: information about gender, age, level of education, marital status, type of activity, availability of permanent work, duration of its performance, frequency of changes in place of work, other sources of income, nationality, citizenship, place of residence and other data. Personal-role characteristics reflect the social positions of the person who committed a criminal offense in various spheres of his life (in public life, family, at work). The moral and psychological component of the offender's personality includes moral characteristics, such as worldview, spirituality, views, beliefs, social attitudes and value orientations, as well as psychological aspects that cover the intellectual, emotional and volitional qualities of the offender's personality.

Key words: *characteristics of individuals, criminal offense, stock market, criminal personality, socio-demographic, personal-role, moral and psychological.*